

הרב יעקב קאפל רייניץ

"כף" על שם מה?

א. כתב הרמב"ן (ר"פ עקב):

"והמפרשים אמרו כי טעם עקב - שכר באחרית וכו'. ונכון הוא, כי יקראו בלשון הקודש תחילת כל דבר בלשון ראש. ראש דברך אמת (תהלים קיט, קס), וכן גדול הדור ראש העם, והמשובח ראש בשמים (עפ"י שה"ש ד, יד), וכן יקראו אחרית כל דבר עקב, כי הלשון יתפיש דמיונו באדם, והראש תחילה והעקב בו אחרית וסוף וכו'. ואונקלוס תרגם חלף, כמו חלף עבודתכם (במדבר יח, לא), עשאו לשון סיבוב וכו'. ויפה פירש, ודומה לזה בגלל הדבר הזה (דברים טו, י) וכו' ענין גלגול וסיבות וכו'. וכן אחורי הרגל שנקרא עקב, וידו אוחזת בעקב עשו (בראשית כה, כו), יקראנו כן בעבור היותו מעוגל, כאשר יקרא הלשון אמצע היד והרגל כפות¹ בעבור היותם כמו כפות הזהב (במדבר ז, פו), ומורגל הוא בלשון² וכו'. והנה מזה שנים נתקשיתי במ"ש הרמב"ן שכפות ידי האדם נקראו כך 'בעבור היותם כמו כפות הזהב'³, שהרי לכאורה נראה יותר להיפך, כי כפות הזהב נקראו 'כף' משום דמיון לכף יד האדם!

1. ויגע בכף ירכו (בראשית לב, כ"ה). ואתן הכוס על כף פרעה (בראשית מ, יא). 'עד מדרך כף רגלי' (דברים ב, ה).
2. וכ"כ פרשת תרומה (כה, יב): "כי לשון הקדש תפוש כל הצורות לדמות האדם, ויאמר לכל דבר לעליונו ראש ולצד התחתון רגלי", ולהלן שם (כו, יז): "כי לשון הקודש יקרא למזרח קדם וכו' ויקרא למערב אחר וכו' ושניהם כיוונים, כי יתפוש הלשון כינוי באדם הפונה אל אור השמש וכו'. וקרא הדרום נגב, מפני החום".
3. וכבר הצעתי תמיהתי לפני ידי"ן מהרי"ק שוורץ שליט"א, והוא נדחק בספרו "יקב אפרים" על הרמב"ן ליישב אותה: "ואולי יש לומר כי רבינו דקדק בכל המקרא ומצא כי כל שמות אברי האדם המשמשים כשמות לדברים אחרים אין תבנית וצורתו החיצונית משמש עילה לקריאת הדבר ההוא בשם אותו איבר [ודלא כ"מ "יד אבשלום" (ש"ב יח, יח) משום צורה הדומה ליד ראה דעת מקרא ומילון אבן-שושן. י.ק.ר.]... והנה אם נאמר שהכלים האלו שנקראים "כפות" הם של שם כף היד, יהיה שם זה חריג, אלא ודאי שכאן ההיפך הוא הנכון, שכף היד נקראת על שם כפות הזהב". הנה הצביע הרב שוורץ על התופעה, אך לא ביאר את סיבתה.

ב. מניין השמות?

את מתן השמות לעולם החי מייחס הכתוב לאדם הראשון: ויקרא האדם שמות לכל הבהמה ולעוף השמים ולכל חית השדה (בראשית ב, כ). לדעת הרמב"ן "הקב"ה הביא כל חית השדה וכל עוף השמים לפני אדם, והוא הכיר בטבעם, ויקרא להם שמות, כלומר השם הראוי להם לפי טבעיהם"⁴. ודלא כ"דעת המפרשים כפשוטו, שיהא לכל אחד שם לעצמו כדי שיהיו ידועים וניכרים לתולדותיו שמות אשר קרא להם, כי יהיה שמו לעולם" (רמב"ן שם). ואולם נראה שכל זה נכון לגבי בעלי חיים. ואינו כן לגבי הדומם⁵ (ואולי אף לגבי הצומח).

ג. השם המקורי-הראשוני והשם על פי דמיונו לשם המקורי השם המקורי של כל דבר ניתן ע"י אדה"ר, אם משום הכרת טבעו ואם משום הסכמה שכך ייקרא. בנוסף לכך ייחדה הלשון שמות לחלק מן הנמצאים על פי דמיונם לנושאי השמות המקוריים.

אופן הדמיון מתחלק לסוגים שונים:

א. דמיון עפ"י הצורה

כף היד משום דמיונו לצורת כף הזהב.

עקב משום דמיונו לצורת דרך עגולה ההולך סביב סביב.

גולגולת משום דמיונו לצורת הגלגל.

ב. דמיון עפ"י המיקום

ראש (תחילה) משום דמיונו למיקום הראש בגוף האדם.

עקב (סוף) משום דמיונו למיקום העקב בגוף האדם.

רגל (סוף) משום דמיונו למיקום הרגל בגוף האדם.

אף (גובה) משום דמיונו למיקומו בגוף האדם (גובה אף תהלים י, ד).

4. וכ"כ הרוקח (בראשית ב, כ): "שמות מלא ו', מלמד שהיה דורש שמות, שור שהוא עושה שורות בשדה, שור שהוא רואה את העול לעולם. לשון אשורנו (במדבר כד, יא) וכן כולם". ברבינו בחיי הרחיב נושא זה עפ"י המדרש (ר' ב"ר יז, ד): "העביר הקב"ה לפניו כל הבהמות והחיות וקרא להן שמות, ואמר לזה נאה לקרותו אריה... נראה לי ביאור המדרש הזה כי האדם הבין בחכמתו ושכלו טבע כל בהמה וחיה, וקרא לכל אחת ואחת שם מעין הטבע והמידה שהכיר בה, והאותיות שצירף בשמותיהן הכל לפי טבעיהן ומידותיהן" וכ"כ הספורנו: "לראות מה יקרא לו כדי שיראה ויתבונן איזה שם ראוי לכל אחד מהם כפי הפעולה המיוחדת לצורתו".

5. אבל בגור אריה (במדבר כא, ט) פירש מ"ש בפרש"י: נחש נחשת... אלא אמר משה, הקב"ה קורוהו נחש ואני אעשנו של נחשת, לשון נופל על לשון, וז"ל: "כי השם מורה על עצם הדבר, ומכיון שהנחשת והנחש בשם אחד, מורה כי יש שיווי להם בדבר, שלא לחינם נקרא נחש נחשת בשם אחד, שהרי כתיב (בראשית ב, יט) וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו, תראה מזה שהשמות נקראים על פי החכמה, ולא לחינם". נראה לפום ריהטא שגם הדוממים [=נחושת] "נקראית על פי החכמה", ואולם מ"ש "נפש חיה" משמע שהדברים אמורים רק לגבי בעלי חיים; וצ"ע.

ג. דמיון עפ"י השימוש

יד (של כלי) משום דמיונו ליד אדם המשמשת אותו.

ד. דמיון עפ"י המהות

ראש (= משובח) משום דמיונו לראש שהוא משובח וחשוב.⁶

ה. דמיון עפ"י הפעולה

בגלגל (בסיבת...) משום דמיונו לסיבובי הגלגל.⁷

ו. דמיון עפ"י מקור

אדם - אדמה (ב"ר יז, ד), אשה - כי מאיש לוקחה זאת (בראשית ב, כג).

ד. מה הוא השם המקורי-ראשוני ומה הוא השם על פי הדימוי?

לכל דבר וחפץ יש שם בעולמו של הקב"ה, אם על פי טבעו או בעקבות הסכמה. ואם על-פי הדמיון.

אך כיצד נבחין בין שני סוגי השמות? נראה שהסיווג הנכון הוא בין הדברים שהם יחידה בפני עצמה ובין הדברים שהם חלק מן השלם. לאמור, הדברים שהם יחידה בפני עצמה מחייבים מעצם טיבם וטבעם (תרתי משמע) מתן שם, שאלמלא כן הם יישארו "אנונימיים" בעולמו של הקב"ה. לא כך החלקים של השלם, שאינם חסרי שם, שהרי שם מכל מקום יקרא ע"ש השלם. ואולם, יש מהם אשר נתייחד להם שם על-פי דימויים לדברים שכבר נושאים שם מקורי-ראשוני.

6. כ"כ הרד"ק בספר השורשים, ערך ראש וכ"נ מלשון הרמב"ן, ראה לעיל סעיף א.

7. יתכן שהשם המקורי "גלגל" יסודו בחיקוי התנועה החוזרת על עצמה בסיבוב הגלגל, בדומה ל"גמגם", כיינוי לכבד-פה החוזר על קטעי המילים (תופעה זו מצויה שם בשפות לע"ז). ואפשר כי השם "אזן" על שם שהיא מאזנת ומייצבת את עמידת האדם.

ה. כפות הידים - כפות זהב, מי על שם מי?

אם כנים אנו בדברנו, באמצענו את ההבחנה דלעיל בין שני סוגי השמות, הרי "כפות זהב" הן כלי בפני עצמו, וקביעת שמן היא מקורית-ראשונית⁸. לא כן כף היד והרגל. הלא המה חלק מן היד או הרגל, וגם אלמלא נתייחד להם שם על-פי דמיונם לכפות הזהב היו מכונים יד ורגל על-פי השלם⁹. ואולם, משום דמיונם בצורתם לכפות זהב, אף הם שמן "כף". מעתה מיושבים ומובנים היטב דברי הרמב"ן, בקביעתו: "כאשר יקרא הלשון אמצע¹⁰ היד והרגל כפות, בעבור היותם כמו כפות זהב".

8. ולא על-פי הצורה, כי לא יתכן לומר שכ"ף נקראת כ"ף משום שיש לה צורה של כ"ף, ואולי משום דמיונו לאות כ. מכוונה כ"ף, ולא משום הדמיון לכפות הזהב ואכן, בכתב העברי העתיק צורתה כעין כף יד עם ארבע אצבעות העיר ר' אברהם שמאע יצ"ו.
9. אך יש להעיר מפירש"י (בראשית לב, כ: "ויגע בכף ירכו... קרוי כף ע"ש הבשר שעליה, כמין כף של קדירה". ואפ"ל שאכן לכף של קדירה היה שם מקורי ומשום דמיונו לכפות זהב קיבלה את שמה. והוסיף סיוע לכך ר' אברהם שמא"ע יצ"ו שאילו היתה כף היד או כף הרגל שם מצד עצמו, יש להניח שלא היתה מופיעה בנסמך "כף היד" או "כף רגל", שהוא צירוף סמיכות המסייע לדעת באיזו "כף" מדובר, אלא היה לכף היד שם בפני עצמו. ולכן סביר יותר שיש כאן מטפורה מן הכלי "כף" לעבר אותו חלק בגוף האדם.
10. ראה מלון אבן שושן, ערך אמצע: יד פלוני, באמצע. לפלוני חלק בדבר.